

Halmágyi Miklós

Szegénységről és vagyonról való gondolkodás a korai magyar elbeszélő forrásokban

Krisztus a következőket mondja az Evangéliumban a szegényekről: „*Szegények mindig lesznek veletek.*”¹ A szegénység mint gazdasági-társadalmi jelenség folyamatosan jelen volt a történelemben; az erről való gondolkodás azonban változik és változhatott egy korszakon belül is. A középkori forrásokban találhatunk példát a szegényekkel szembeni elutasításra, ám találkozunk segítő odafordulással vagy a szegénység önkéntes vállalásával is. A szegénység jelenléte egy társadalomban, és a jelenséghez való viszonyulás nagyban függ attól, hogy miként gondolkodnak az adott társadalomban a vagyonról és a magántulajdonról. A következőkben annak feltárására teszek kísérletet, hogy a magyar vonatkozású középkori forrásokból milyen hozzáállás olvasható ki a szegénységgel kapcsolatban. Fontos kérdés, hogy kit neveztek szegénynek a források. Csupán szánalmat keltő emberként tudták elképzelni a koldust, vagy számontartottak „rossz szegényeket” is? Van-e példa arra, hogy az alamizsnaosztáson kívül a szegények életkörülményein is változtatni akartak azok, akiknek ez hatalmában állhatott?² A magyar nyelven megjelent szegénységtörténeti munkák közül érdemes kiemelni Somogyi Zoltán, Pásztor Lajos, Kubinyi András, Marie Madeleine de Cevins valamint Rüszt-Fogarasi Enikő írásait,³ amelyek elsősorban a szegénygondozás intézményes formáiról (például az ispotályokról, kórházakról, szegényházakról) értekeztek. Az idézett munkákkal szemben jelen tanulmány a szegénységről és koldusokról való hozzáállásra, róluk formált véleményekre igyekszik rávilágítani a középkori Magyarország (11–16. század) vonatkozásában, krónikák, geszták és egyéb narratív források tükrében. A magyar vonatkozások vizsgálata során érdemes európai párhuzamokra is rámutatni, hogy jobban megértsük, a vagyonról, szegénységről való gondolkodás egyetemes fordulatai miként érvényesültek a magyar forrásokban.

Aranykor, kezdeti állapot

Különböző kultúrákban egyaránt találkozhatunk azzal a felfogással, hogy az emberek hajdan aranykorban éltek, és nem létezett szegénység. Saját nemzetük

¹ Mt 26,11.; 5Móz 15,11.

² Vö. GUREVICS, 1974. 185–251; PÁSZTOR, 2000. 62.

³ SOMOGYI, 1941; PÁSZTOR, 2000; CEVINS, 2003; KUBINYI, 1999; RÜSZ-FOGARASI, 2008.

régmúltját, vagy az emberiség történelmének kezdetét úgy képzeltek el, hogy az egyének között nem volt vagyoni különbség. Erre jó példa Hésziodosz görög költő *Munkák és napok* című műve, vagy Ovidius *Ünnepek (Fasti)* című költeménye. Ovidius az *Átváltozásokban (Metamorphoses)* arról ír, hogy az aranykor idején mindenki önként volt becsületes, nem létezett a háború intézménye, és az emberek „mind megelégedvén a magától-lett eledellel”, különféle bogyókból éltek.⁴ Az *Átváltozások* másik helye szerint a vaskor volt az az időszak, amikor kimérték a földet, mely régen ugyanolyan közös volt, akárcsak a napfény vagy a levegő.⁵ Olyan felfogással találkozunk tehát, mely szerint eredetileg nem volt magántulajdon. A Bibliában, az Éden kertjéről szóló fejezetekben ugyancsak a kezdeti boldog állapotról olvashatunk. Az egyházatyák szerint a tulajdon a bűnbeeséssel jött létre.⁶

A fent idézett szövegekhez hasonlóan a középkori magyar forrásokban is jelen van az aranykor gondolata, amellyel elsősorban Anonymusnál találkozunk, Szkitia bemutatásánál. Anonymus szövegében ez a motívum régi hagyományra, korábbi forrásokra vezethető vissza. A névtelen szerző Szkitia földrajzi elhelyezésénél és az ottani emberek jellemzésénél felhasználta Regino 10. század eleji krónikájának Szkitia-leírását, valamint az *Exordia Scythica* címmel fennmaradt 7. századi kivonatot is; mindkét szöveg Justinus művére vezethető vissza. A latin és görög világ szerzői szívesen mutatták be a szkítákat a természettől meg nem rontott, derék barbárokként.⁷ Anonymus a következőképp ír a szkítákról: „Arany, ezüst, gyöngy: annyi volt az nekik, mint a kavics, mivel saját földjük folyamaiban találhatták mindezt. Nem kívánták a másét, minthogy mindannyian gazdagok voltak, sok állatnak és elegendő ennivalónak a birtokosai.”⁸ A névtelen szerző olyan állapotot mutat tehát be, ahol nem léteznek vagyoni különbségek és az emberek jólétben élnek. Ezt az aranykort Anonymus saját népe őshazájába, Szkitiába helyezi, azaz a szkítákról kialakult pozitív toposz felhasználásával nem egy távoli népet jellemez, ahogy ezt Justinus vagy Regino tették, hanem saját népének őseiről alakít ki pozitív képet.

Az aranykor gondolatát a középkorban nem csak Anonymus használta fel saját népe korai történelmének bemutatására. A közép-európai források közül figyelemre méltó párhuzamot találunk Prágai Kozma 12. század eleji, a korai cseh történelmet feldolgozó gesztájában. Miután elbeszéli, hogy az özönvíz után miként érkeznek emberek a későbbi Csehország területére, Kozma a régiek erkölcsseit és vagyoni viszonyaikat jellemzi. Úgy véli, a csehek ősei nem ismerték az „enyém” szót, helyette a közös vagyont kifejező „miénk” szót használták. A korai időszakban nem kellett reteszelni az ajtót, nem voltak tolvajok, rablók és nem voltak szükségét szenvedők. A lopásnál pedig nem létezett súlyosabb bűn.⁹

A Jagelló korban élt tudós bencés szerzetes, Nagyszombati Márton az őstörténeti témától függetlenül már Szent István uralmát ábrázolja aranykorként. Nagyszombati 1522-ben írta a magyar főuraknak címzett művét hexameteres formában, *Ad regni hungariae proceres quod in Thorcamt bella movere negligunt* címmel.

⁴ *Római naptár*, 10–11; *Átváltozások*; LATKÓCZY, 1902–1904.

⁵ *Átváltozások*, I.

⁶ GUREVICS, 1974. 210–211.

⁷ HALMÁGYI, 2014. 44–48; HALMÁGYI-SZABÓ, 2012; VÁSÁRY 2008.

⁸ *Gesta Hungarorum*, 1. fejezet, Szkitia.

⁹ *Cosmas Pragensis*, I. 3.

Szent István korát a következőképpen méltatja: „Fénylő ezüstből, rézből és aranyból, valamint pénzből hatalmas bőség volt. A parasztyerekek aranyforintokkal játszottak és a fiataloknak degeszre volt tömve az erszénye.” (2, 253–256.) „Egyeseknek hatalmas áru-mennyiségek voltak birtokában és a nép mindennemű javakban bővelkedett. Sokfajta borral voltak színültig a pincék; s minden sarok gazdagsággal volt tele.” (2, 257–260.)¹⁰

Az aranykorról író ókori szerzők és a toposzaikat felhasználó középkori történetírók szólnak ugyan a hajdani jólétről, de nem a pénz bőségéről. Anonymus szerint ugyan Szkítia bővében van arany, ezüst, de a szöveg a folyókban található ércek meglétéről ad hírt, nem pedig a pénzhasználatról. Nagyszombati Márton szerint ezzel szemben István korában bővében voltak a pénznek. Gerézi Rabán ennek kapcsán arra mutat rá, hogy a bencés humanista ezzel elsősorban saját kora nyomasztó problémájával, a pénztelenséggel állítja kontrasztba az általa aranykornak vélt időszakot. Az eszményi időszakot olyannak festi le, amikor még nyoma sem volt e problémának.¹¹ Ugyanakkor felfigyelhetünk arra is, hogy a humanista szerző már nem a távoli múltba helyezi az aranykort, hanem viszonylag belátható távolságra, saját korától alig ötszáz évre, és nem pogány korba, hanem egy keresztény, szent király idejére. A bencés szerzetes szellemiségének inkább megfelelt ez a megoldás, emellett saját korának uralkodója számára is mintát adhatott azáltal, hogy István király uralkodásának idejébe helyezte az „aranykort”. Itt érdemes megjegyezni azt is, hogy egy nevesített király és az „aranykor” összekapcsolása más népek mondavilágában is jelen van. A skandináv népeknél ilyen például Fródi király békéjének és gazdagságának mondája.¹²

Nevezetes koldusokról, koldussá válásuk történetéről is találunk elbeszéléseket középkori forrásainkban, ezek közül a legismertebb a hét gyászmagyar mondája. A 14. században készült pozsonyi krónika szerint a német földön fogságba esett hét magyart a császár „levágott füllel küldte Pannóniába”. „És mert ezt a hét magyart nem választották ki a társaival meghalni, úgy hiszik, a közösség olyan ítéletet hozott, hogy mindenüket, amit bírtak, elvesztették, mind az ingatlant, mind az ingót. Feleségüktől és gyermekeiktől elválasztva, saru nélkül gyalog, amíg éltek, mindig együtt kellett menniük. Ezt a hetet az ilyen botrány miatt hét mogornak nevezték.”¹³ Az elbeszélés további részéből az is kiderül, hogy a koldusok dalokat énekeltek, melyekben egyes szám első személyben adták elő a vezérek cselekedeteit, így a hét gyászmagyar alakja egy idő után összemosódott a honfoglaló hét vezér alakjával. A krónikások ugyanis már szükségesnek tartották cáfolni azt a véleményt, hogy a hét gyászmagyar azonos volna a honfoglaló hét vezérel.¹⁴

Az pozsonyi krónika elbeszélése szerint István király ezeket a koldusokat az esztergomi Szent Lázár kereszteseinek felügyelete alá vettette, „ezért nevezik őket

¹⁰ GERÉZDI, 1958. 130; *Martinus Thyrnavinus*, 1903. 239–240.

¹¹ GERÉZDI, 1958. 130.

¹² A monda szerint Fródi uralma idején béke volt, és olyan becsület uralkodott, hogy a földön felejtett aranygyűrűt senki sem tulajdonította el. Két fogoly óriáslány varázsmalommal békét és gazdagságot öröklött Fródi számára, mivel azonban rosszul bántak velük, és túl sok munkát vártak el tőlük, végül háborút örökltek, mely véget vetett Fródi békéjének. LINDOW, 2001. 130–131; DÖMÖTÖR, 1965. 46–47.; Vö. *Edda*, 35.

¹³ *Pozsonyi Krónika*, 92. fej. 35–36.

¹⁴ Uo. 36; *Képes Krónika*, 35; 36. fejezet.

Szent Lázár szegíneinek”.¹⁵ Az elbeszélés ebben a formában anakronisztikus, hisz a Szent Lázár Rend csak később telepedett le az országban. Ez a forráscsoport a kalandozó hadjáratok végére és Szent István uralmának idejére is helyez koldusokat, és Istvánt a szegények pártfogójaként látta, azonban ebből az elbeszélésből hiányzik a Nagyszombati Mártonnál szereplő aranykor-toposz.

A magyar krónikás hagyomány híres koldusa a trónfosztott Salamon király. A 11. század második felében alkotó Konstanzi Bernold szerint Salamon 1087-ben elesett a görögökkel vívott küzdelemben. A magyar források szerint azonban Salamon megmenekült, és szegény vezeklőként élte tovább az életét. Kézai Simon szerint egy alkalommal megjelent Fehérváron, amikor László király alamizsnát osztott a szegényeknek, és maga is adományt fogadott el László kezéből. A legendaszerű történet hitelessége nem bizonyítható, annyi mindenesetre az idézett források alapján bizonyos, hogy krónikásaink gondolatvilágában jelen volt a trónfosztott, vezeklő király eszméje.¹⁶

Párhuzamként említhető, hogy a bibliai Salamon királyról szintén létezett olyan monda, mely szerint a bölcs uralkodó átmenetileg elvesztette a hatalmát.¹⁷ Más, az uralomtól önként visszavonuló királyokról szintén értesülhetünk a krónikákból. A visszavonuló uralkodók mondái közül említést érdemel Prágai Kozma elbeszélése Szvatoplukról. A cseh történetíró szerint Szvatopluk, miután ráébredt arra, hogy bűn volt fellázadni Arnulf császár ellen, a zoborhegyi remetékhez csatlakozott, és csak halála előtt fedte föl előttük valódi kilétét.¹⁸ Erre a motívumkincsre fontos magyar párhuzam Salamon magyar király legendája. Említésre méltó az is, hogy az Árpád-ház tagjai között nincs olyan királyfi, akiről forrásaink kifejezetten állítanak, hogy szerzetes lett belőle,¹⁹ a remetévé lett Salamon története tehát ezért is kivételes.

Adományt osztó királyok

A középkori szegénység- és szegényképhez, illetve a vagyonról való gondolkodáshoz kapcsolódóan érdemes kiemelt figyelmet fordítani az Árpád-ház szentjeinek szegényekhez való viszonyulására. Szent Istvánról nagyobbik legendája írja, hogy „egy éjszaka aztán lelki intéstől, illetve egymagában, anélkül, hogy bárki tudott volna róla, fogván egy Isten ajándékával teli erszényt, szokása szerint felkerekedett Krisztus kicsinyke nyájának meglátogatására”, a szegények közé, hogy pénzt adjon nekik. „A szegények a mennyei kincseskamra pénzének osztásakor nyomban huzakodni kezdtek, Isten emberének érdeméről szakálla kiszaggatásával tettek tanúbizonyságot.” A szegények tehát nem ismerték fel a királyt.²⁰ A történet egyfelől azért méltó a figyelemre, mert a koldusokat negatív figurákként ábrázolja, akik erőszakosak azzal szemben, aki jót

¹⁵ Pozsonyi Krónika, 36.

¹⁶ KONSTANZI, 2006. 206; KÉZAI, 1999. 61. fejezet; Képes Krónika, 136. fejezet.

¹⁷ SOLYMOSSY, 1929. 24–25.

¹⁸ Cosmas Pragensis, I. 14; Prágai Kozma, 261–262.

¹⁹ Rokay Péter szerint a krónikában szereplő Saul „vir religiosus” szerzetes volt, és azonos azzal a Saullal, akit a krónika korábban II. István sororjának fiaként említ. (ROKAY, 2000. 451–456.)

²⁰ Legendae S. Stephani regis, Cap.17. 387. Szent István nagy legendája, 23.

akar nekik. István királyt ezzel szemben jámbor emberként mutatja be, aki békével túri a koldusok erőszakosságát. A nagyobbik legendában István hálaadásában ezt mondja Szűz Máriának: „*Ha ezt valami ellenségem tette volna, a te segítségével boszszulnám meg a sértést.*”²¹ A király határozottsága tehát a nagyobbik legenda idézett részében is fölsejlik. Még erősebben kidomborodik István szigora a kisebbik legendában, melyben a király keményen lesújt azokra, akik ellene összeesküvést szőnek. Összességében a nagyobbik legenda inkább jámbor királyt állít elénk, a kisebbik legenda pedig szigorút.

A vallásos áhítatból éjszaka tevékenykedő, mintegy kettős életet élő király motívuma más legendában is jelen van. Jó példa erre a mantuai püspök, Gumpold által írt, Szent Vencel cseh fejedelem életét feldolgozó életrajz. Ebben a legendában olvasható, hogy Vencel éjszaka kimegy a palotából, mezítláb nehéz terepen jár, zsoltárokat énekel és templomokat látogat. Aratás idején éjszaka arat, majd a búzát megőrli és lisztet készít belőle, hogy kenyeret süthessen a szentmiséhez. Hasonlóképp éjszaka szőlőt szüretel, amiből bor készít, amit a kenyérral együtt a papoknak ad a szentmise-áldozathoz.²² Vencel egyébként a szegényeket is segítette,²³ ám a jótétemények más cselekedetekben manifesztálódtak; éjszakai útjainak nem alamizsnaosztás volt a célja, mint Szent Istvánnál. A jótékonykodó Szent István fenti legendája megemlíti azért is, mert a történet tanúsága szerint a király alamizsnaosztás helyett pénzt ad a szegényeknek. A krónikakompozíció elbeszélésében kifejezetten ezüstdénárok adományozásáról van szó.²⁴ Más narratív forrásokban – erre a tanulmány későbbi részében utalunk majd – a szegények gyakran ételmezt és ruhát kapnak. A nagyobbik legenda szerint egyébként István nem csupán magányosan osztott alamizsnát, hanem szervezett segítségnyújtásról is gondoskodott: „*szűkölködők felségítésére mindennapos állandó költséget határozott meg.*” Segítőtársai a papok és szerzetesek voltak.²⁵

Érdemes megemlíteni még, hogy István kiemelt fontosságú ereklyéjét, a Szent Jobbot is az alamizsnálkodással hozza összefüggésbe a Hartvik püspök által írt Szent István-legendába és a krónikáshagyomány.²⁶ Figyelemre méltó párhuzamot találhatunk erre Beda Venerabilisnál, aki Szent Oszvald, Northumbria királya kapcsán említ hasonló motívumot. Beda leírása szerint, amikor Oszvald királyhoz hűsvét ünnepén szegények érkeznek alamizsnát kérni, a király azt az ezüsttálat adja nekik, amelyből éppen evett. Asztaltársa, egy püspök ekkor így fohászokodott: „*bárcsak megmaradna ez a kéz.*” A püspök fohászja teljesült.²⁷

Királyok életrajzában visszatérő motívum tehát a szegények megadományozása. Szent István kortársa, II. (Jámbor) Róbert francia király életrajza szerint mindegyik rezidenciáján 300 és 1000 közötti szegényt látott el kenyérral és borral.²⁸ Évszázadokkal később is eleven maradt ez a szokás: IX. (Szent) Lajos francia

²¹ Szent István nagy legendája, 24.

²² Passio, 42/43–44/45.

²³ Passio, 36/37.

²⁴ Képes Krónika 67. fejezet.

²⁵ Szent István nagy legendája, 23. 24

²⁶ Szent István legendája Hartvik püspöktől, 46; Képes Krónika, 67. fejezet.

²⁷ Beda, III/6; Bede, III/6; A témához lásd Berend Nóra előadását. (BEREND, 2016.)

²⁸ GEREMEK, 1988. 47; 53.

királyról a következőképpen emlékezik meg életrajzírója, Joinville: „*amerre járt, mindenütt százhusz szegény embert vendégelt meg kenyérrel, borral, hússal vagy hallal.*” Időnként maga Lajos király szolgálta fel nekik az ételt. Joinville felsorolja, hogy kik azok a szegények, akiken a király segít: betegek, szegény diákok, rászoruló nemesek, bűnbe esett nők, kézművesek, akik életkoruk vagy betegségük miatt nem tudják a mesterségüket folytatni. A magyar forrásokban ezt a fajta differenciáltságot nem találjuk meg.²⁹

A magyarországi szegénység történetében kevésbé ismert motívum III. Béla király és Barbarossa Frigyes császár találkozása, 1189-ben. A császár kereszties hadjáratra indulva átvonult Magyarországon, a kíséretében levő Lübecki Arnold történetíró pedig megemlékezett Frigyes és III. Béla találkozásáról. A két uralkodó Esztergom környékén találkozott. Itt történt, hogy „*a király a császárnak ajándékozott két raktárat tele a legfinomabb liszttel. A császár pedig, mivel nem volt szüksége a lisztre, a szegény népnek is adott belőle. Akkor a felbolydult nép mohósága következtében a liszt három embert maga alá temetett.*”³⁰

Szokás hangsúlyozni, hogy Magyarországon akkor sem volt jellemző az éhínség, amikor Nyugat-Európa népessége nem jutott megfelelő mennyiségű élelemhez a gabonaföldeket sújtó természeti csapások miatt. A Kárpát-medencében a viszonylag gyéribb népesség, a vadállomány és a vizekben rejlő bőséges hal mennyisége folytán megmenekülhetett az éhezéstől.³¹ Lübecki Arnold leírása mindenek tükrében figyelemre méltó, hiszen beszámolója szerint Magyarországon is tolongtak az emberek, amikor lisztet osztottak nekik. Ennek magyarázata lehet, hogy az adományozást bizonyára kihirdették, ezért gyűlhettek össze nagy számban az emberek.

A szegények tömeges megadományozására érdemes megemlíteni néhány további európai példát: 1005-ben, a dortmundi zsinaton II. Henrik német király és felesége 30 napon át 1500 szegény táplálására kötelezte magát, Bernhard herceg pedig 500 szegény élelmezésére.³² A forrásból nem derül ki, hogy a szegények etetése egy helyen történt-e, vagy különböző településeken; erre korábban már utaltunk a II. Róbert bőkezűségét említő források esetén.³³ Szent Wolfram melrose-i apát életrajzában is szerepel, hogy több ezer éhező táborozott az apátság közelében.³⁴ Bronislaw Geremek lengyel kutató nagyhatású szegénységtörténeti munkájában több példát is hoz szegények tömeges megvendégelésére. Clunyben 400 szegénynek adtak ételt, 1355-ben egy lübecki polgár 19 ezer szegénynek rendelt alamizsnát, noha Lübeckben ekkor 22–24 ezer lakosnál nem volt több.³⁵ Geremek szerint efféle alkalmakkor olyanok is alamizsnához járultak, akik egyébként munkájukból éltek, de a nélkülözés hozzátartozott a mindennapjaikhoz. Különböző kolostorok eltérő időpontban osztottak alamizsnát, a koldusok számára tehát egyfajta naptár

²⁹ JOINVILLE, 2015. 142. fej. 248–249; GEREMEK, 1988. 53.

³⁰ Lübecki Arnold a német keresztiesek magyarországi átvonulásáról. Lásd: KRISTÓ–MAKK, 1981. 77; Arnold, Cap. 8. 171.

³¹ CEVINS, 2003. 50–51.

³² Thietmar, VI. 18; 296–297.

³³ GEREMEK, 1988. 47; 53.

³⁴ SZ. JÓNÁS, 1997. 105.

³⁵ GEREMEK, 1988. 48.

alakult ki, hogy mikor hová érdemes vándorolniuk. Az adományosztás lehetőséget adott a számukra, hogy tömegesen találkozzanak egymással.³⁶ A szegények tömeges jelenléte rászoríthatta a földi javakkal rendelkezőket arra, hogy vagyonukat megosszák.

A Magyarországon átutazó Frigyes császár esetében is uralkodói gesztus volt az adományozás, a megfelelő szervezés azonban hiányzott, és ez vezetett tragikus következményhez. Ezúttal is találkozunk a szegények mohó erőszakosságával, miként Szent István nagyobbik legendájában, itt azonban a szegények nem az adományozóval szemben durvák, hanem egymással. Nyugati példákból ismerünk olyan módszereket, melyek szervezettebbé tették az adományosztást. A szegények zsetonokat kaptak, hogy egy ember ne vehessen át kétszer alamizsnát.³⁷ Később, a segítő szentek esetén Szent Erzsébetnél is látunk majd példát a szervezésre, e példák azonban későbbiek Barbarossa Frigyes és III. Béla koránál.

Püspökök és a szegények

Szent Gellértről írja a nagyobbik legendája, hogy szombatonként és Szűz Mária mennybevételének napján kilenc szöveget olvastak föl, és Gellért még inkább gyakorolta az irgalmasságot a szegények iránt. Az alamizsnaosztás tehát hozzátartozott az ünnephez és a vallásos áhítathoz.³⁸ Figyelemre méltó, hogy Gellért éppen Szűz Mária ünnepén és szombaton – hiszen a szombat a Szűzanya napja – gondoskodott különösen a szegényekről. A legenda nem magyarázza meg ennek a közelebbi okát, a magyarországi Mária-tisztelet kiemelt volta azonban hangsúlyosan jelen van nemcsak Gellért, hanem Szent István legendáiban is. A szombat ezen kívül az Úr napjára, a vasárnapra való előkészület napja, talán ez is magyarázhatja, hogy a püspök szegények számára lehetővé akarta tenni az ünnepre való előkészületet.

Az alamizsna más összefüggésben is előkerül Gellért püspök nagyobbik legendájában. A frissen megkeresztelt emberek adnak Gellértnek különféle adományokat. Ő udvariasan vissza akarja utasítani, a hívek azonban a következőképpen szólnak: „Mivel ma téled hallottuk, szent atyánk, amint Isten szavával bizonyítottad: miképpen a víz eloltja a tüzet, úgy oltja el az alamizsna a bűnt.”³⁹ A püspöknek szóló adományt is alamizsnának tekintik tehát, nemcsak a nélkülözőknek juttatott adományt. Mindkét esetben lemondásról, áldozatról volt szó annak a részéről, aki

³⁶ GEREMEK, 1988. 49–50; Olwen H. Hufton a 18. századi franciaországi szegénységet elemezve mutat rá arra, hogy özvegyeken, árvákon, munkaképtelen időseken kívül munkából élőket is soroltak szegények közé, akik nem tudták családjukat eltartani. Különbséget tesz továbbá az időszakos éhezés és a folyamatos alultápláltság között. Ezek a körülmények a középkorban is fennálltak. (HUFTON, 1974. 11–18.)

³⁷ Richard Fisharce 1240-ben írt szegényeknek adott cinkszámocskákról egy példázatában. A 14. századi Nürnbergben a *Bettlerherr* (koldusok ura) listát vezetett a koldusokról, fémcédulát adott azoknak, akiket rászorulónak ítélt, és félévente felülvizsgálta helyzetüket. (GEREMEK, 1988. 48–49; 57.)

³⁸ *Legenda S. Gerhardi episcopi*, Cap. 12. 496.

³⁹ „*Qia, pater sancte, audivimus te hodie in sermone Dei protestantem: 'Sicud extingwit aqua ignem, ita elemosina extingwit peccatum.'*” *Legenda S. Gerhardi*, Cap. 10. 495. (Kissé eltérő magyar fordításban lásd: *Szent Gellért nagy legendája*, 78.)

adta. A püspök és a szegények megadományozását egyaránt lelki kincset hozó cselekedetként értelmezték. Fentebb olvashattuk, hogy Gellért gondoskodott a szegényekről, tehát azon javaknak, melyeket ő maga ajándékként kapott, legalább egy része a nélkülözőkhöz juthatott.

Nem alamizsnaosztásról, hanem a szegények megvendégléséről olvasunk Lukács érsek diákkoráról szóló elbeszélésben. A magyar előkelő ifjú Párizsban tanult, ahol diáktársa volt az angol Walter Map, aki később az *Udvariak bohóságai* (*De nugis curialium*) című művében emlékezett meg Lukácsról. „Ezt a derék és tudós férfit Párizsban, Puella mester iskolájában ismertem meg. Asztalát megosztotta a szegényekkel úgy, hogy azok meghívott vendégeknek, nem pedig alamizsna-kéregzőknek látszottak. Az Úr őt a magyar király, a klérus és a nép útján az esztergomi érsekségre hívta meg...”⁴⁰ A szegények megvendéglésére fentebb Szent Lajos királynál is láttunk már példát, Lukács is gyakorolta tehát ezt a szolgálatot.

Női szentek és a szegények

Az Árpád-ház tagjai közül minden bizonnyal Szent Erzsébet a leginkább ismert a szegények segítőként. II. András király lánya négyévesen hagyta el Magyarországot, és Thüringiában élte le élete nagyobbik részét, így a szegények támogatásáról szóló életrajzi adatok is az ottani viszonyokat jellemzik. Az erre vonatkozó források mellett érdemes áttekintetünk az Erzsébetről szóló vallomásokot, hiszen nagy bőséggel szólnak a főszereplő szegényekhez való viszonyáról és magukról a szegényekről is. A rendelkezésre álló források közül négy szolgálólányának vallomásai tartalmazzák a legtöbb információt. A vallomások nyomán felvetődik a kérdés, hogy a szegényeket szolgáló Erzsébet mennyiben különbözött korának nemes asszonyaitól, akinek a szerepköréhez szintén hozzátartozott a jótékonyosság? Erzsébet karizmatikus szabadsággal osztott alamizsnát, vagy egy meghatározott rend szerint végezte segítő tevékenységét? Kimutatható-e időbeli változás a magatartásában? Szigorú volt-e másokkal szemben is, vagy csak önmagával?

Vizsgált korszakunkban az előkelő nők szerepköréhez hozzátartozott a jótékonyág és az alamizsnaosztás. Ezt nem csupán Szent Erzsébet, hanem más főúri asszonyok példái is igazolják.⁴¹ Szent Erzsébet azonban nem távolságtartóan segített a szegényeken, hanem szolgálta őket, és felkereste hajlékaikban azokat, akik szükségét szenvedtek. Férje halála után maga is szegénnyé vált az elesettek szolgálatában. Fontos jellemvonása, hogy – a fennmaradt források tanúsága szerint – tevékenységét derű és vidámság hatotta át. Szolgálólányai vallomásából tudjuk, hogy titokban megmosott egy visszataszító külsejű koldust. „Amikor azután szolgálói meglepték és korholták, ő csak nevetett.”⁴² Amikor egy rühes kislányt ápolt, „rendkívül vidáman, kedvesen beszélt hozzá”. Egy leprás nővel foglalkozva „Sokat nevetgélt vele, megvetette az ágyát, édesen szölt ehhez a szegény asszonyhoz és vigasztalta őt.”⁴³

⁴⁰ BODRI, 2003. 21.

⁴¹ SZ. JÓNÁS, 1997.

⁴² *Quellenstudien*, 128; *A négy szolgáló vallomása*, 151.

⁴³ *Quellenstudien*, 129; *A négy szolgáló vallomása*, 173–174.

Egy alkalommal, miután adományokat osztott a rászorulóknak, tüzet gyújtatott: „Az akarjuk, hogy örömük teljes legyen, gyújtsunk hát tüzet!” „És a szegények énekelni kezdtek, és nagyon jól érezték magukat. Ezt hallván Boldog Erzsébet így szól: „Íme, megmondtam nektek, hogy boldoggá kell tennünk az embereket.” És maga is együtt örült az örvendezőkkel.”⁴⁴

Az áldozatos és vidám Erzsébet viselkedésében azonban helyenként feltűnik a szigor és a határozottság. Szolgáloi vallomásából először azt a történetet érdekes idénünk, amely még Erzsébet házassága idején, férje életében játszódott. Az elbeszélésből kiderül, hogy a fejedelemnő egy alkalommal különbséget tett a munkaképesek és a gyengék között. Aratás előtt „minden munkaképes embernek ingeket és sarukat adott, hogy a tarló föl ne sértse a lábukat, sarlókat adván nekik, hogy arathassanak és saját munkájukból élhessenek.”⁴⁵ Az elbeszélés folytatása szerint, amikor nem volt pénze, lepleket és selymet adott a szegény nőknek, hogy eladják, de hozzátette: „erősen dolgozzatok”. Figyelemre méltó, hogy a ránk maradt szöveg két bibliai idézettel fejezi be ezt a bekezdést: „Kezeid munkáját fogyasztod majd” (Zsolt 127, 2), továbbá: „Aki nem dolgozik, ne is egyék” (Tessz 3, 10).⁴⁶

A szolgálólányok vallomásainak egészéből inkább az áldozatosan segítő Erzsébet képe bontakozik ki. Ehhez képest figyelemre méltó, hogy a fent hivatkozott néhány életrajzi elem és a hozzá kapcsolt idézetek milyen mértékben hangsúlyozzák a munka fontosságát. A vallomások nyilván szerkesztett, stilizált formában maradtak ránk, és a szerkesztő értékrendjét tükrözi, hogy két bibliai idézettel is alátámasztja a munka fontosságát. A szegények közötti különbségtétel egyébként visszatérő jelenség a középkor irodalmában. A 10. századi Veronai Rather szerint egészséges és munkaképes szegény nem fogadhat el alamizsnát. A 12. századi *Decretum Gratiani* és a 12. századi dekretisták szerint pedig különbséget kell tenni a segítségre várók, becsületes és a csaló koldusok között.⁴⁷ Késő középkori magyar ferences szerzőnél is találkozunk hasonló állásponttal: Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát fontosnak tartották a szegények gondozását, Pelbárt azonban hangsúlyozza, hogy aki lanyhaságból, a szorgalom hiánya miatt nem dolgozik, az hiába kéri az Isten határtalan kegyelmét.⁴⁸ Másik beszédében is megemlíti a rossz koldusokat, akik nem akarnak dolgozni.⁴⁹ Erzsébet azonban nem pusztán szavakkal hangsúlyozta a munka fontosságát, hanem munkalehetőséget is adott.

A fejedelemnő szigora egy másik történetben is megjelenik, mely már özvegy-sége idejébe vezet minket. Erzsébet Marburgban tartott főnn ispotályt. A vallomás szerint az özvegy grófné gondot fordított az alamizsnaosztás rendjére. Amikor

⁴⁴ Quellenstudien 133; *A négy szolgáló vallomása*, 171.

⁴⁵ *A négy szolgáló vallomása*, 157.

⁴⁶ *A négy szolgáló vallomása*, 158.

⁴⁷ GEREMEK, 1988. 32–35.

⁴⁸ PÁSZTOR, 2000. 62–65; CEVINS 64. „Propter frigus, id est defectum fervoris piger, id est negligentia torpens animus arare noluít, scilicet operando bona. Sequitur: Mendicabit ergo egestate. Et non dabitur ei, hoc est: quandoque orat sibi a Deo infundi gratiam dulcoris divini, sed non dabitur propter eius torporem.” Pelbartus, Sermo 46.

⁴⁹ „Primo aliqui homines, quibus pauca vel fere nulla proveniunt bona in hoc mundo, ut sunt mendici mali et pauperes in peccatis viventes, qui quidem nec praesentibus frui possunt bonis (quamvis multum pro eis adquirendis laborent), nec futuris, eo quod in peccatis vivunt nunc, et in futuro damnabuntur.” Pelbartus, Sermo 23.

nagyobb összegű pénzt kapott, „összehívtá a szegényeket és betegeket Marburg 12 mér-földes körzetéből egy meghatározott helyre és napra, és elrendelte, hogy osszanak szét közöttük 500 márkát”. Elrendelte, hogy „aki elmozdul a helyéről és ismételten szerez alamizsnát, kárt okozva ezzel a többi szegénynek, és megzavarja az alamizsnaosztás rendjét, annak csúfságból levágnak valamennyit a hajából”. Egy Hildegundis nevű lány, akinek gyönyörű haja volt, nem tudott erről a szabályról, nem is alamizsnáért jött, hanem beteg nővérét akarta meglátogatni, és előre furakodott. Erzsébet elé vezették, ő pedig levágatta a lány gyönyörű haját. Később kiderült, hogy Hildegundis korábban apáca akart lenni, de hajának szépsége visszatartotta őt. Hildegundis ezután szerzetesi ruhát öltött és az ispotály szolgálatába állt.⁵⁰ Itt érdemes felidézni a III. Béla korabeli történetet, amikor több szegény meghalt az adományosztás során; ezzel szemben Erzsébetről elmondható, hogy ügyelt az alamizsnaosztás rendjére.

Erzsébet szigorára néhány példa hozható még. Egy gyermekágyas asszony, akit megajándékozott, elhagyta nemrég született gyermekét. Erzsébet ugyan nem ítélte el, de az ítékezni akaróknak azt mondta: „Tegyétek azt, ami szerintetek igazságos.” Ők elvették az asszonytól az ajándékokat, a köpenyt és a sarut, és másoknak adták azokat. Erzsébet azonban később bőrholmikat és másik sarut adatott neki.⁵¹ A szigorúság példája még, amikor Erzsébet megvesszőzött egy szegény, idős nőt, aki lusta volt elvégezni a gyónását. Erzsébet így serkentette őt a gyónásra.⁵²

Fennmaradt tehát néhány olyan történetet, amelyek Szent Erzsébet szigorát példázzák, összességében azonban inkább a saját magával szembeni szigor és a szegényekkel szembeni bőkezűség bontakozik ki a vallomásokból. Az életrajz szerint Erzsébet mindig is adakozó volt a szegények felé. Lelki vezetője, Marburgi Konrád mester utasította arra, hogy „egynek egyszerre egy dénárnál ne adjon többet”. Erzsébet ezek után „részletekben próbált annyit adni, amennyit egyszerre nem volt szabad”. Konrád ezután azt parancsolta, hogy „ne adjon pénzt, csak kenyeret”. Ebben a történetben – amely férje halála után játszódik, miután magára öltötte a „szürke ruhát” – nem esik szó arról, hogy Erzsébet a munka fontosságát hangsúlyozta volna.⁵³ Fontos kérdés az is, hogy a szegények miként fordultak jótévőjükhöz. A vallomásokban olvasható, hogy Erzsébet gyakran adott alamizsnát egy beteg öregasszonynak, valamint gyógyszert is küldött neki. Amikor egy szűk utcán szembetalálkoztak egymással, az öregasszony belökte Erzsébetet a sárba.⁵⁴ Ebben az esetben is a nemes szívű adakozó és a hálátlan szegény motívumával találkozunk. A negatív tulajdonsággal felruházott szegény fordulatainak meglétét érdemes hangsúlyoznunk, mert ez ismétlődő gondolat a középkori szerzőknél. István király legendájában is az adakozó király szakállát rángatták a koldusok. A szentek történetében ezek a motívumok arra tanítanak, hogy a jótettek a földi viszonzás és köszönet elvárása nélkül kell végezni. Ugyanakkor tényleges tapasztalat is állhat a szegények erőszakosságáról, türelmetlenségéről szóló történetek mögött. Egy 13. századi munka olyan bűnöket sorol föl, melyek a szerző

⁵⁰ A négy szolgáló vallomása, 170.

⁵¹ Uo. 172–173.

⁵² Uo. 174.

⁵³ Uo. 178.

⁵⁴ Uo. 161.

megítélése szerint jellemzőek voltak a szegényekre, így például irigység, lustaság, csalás, iszákosság.⁵⁵

A vallomásokból kiderül, hogy Erzsébet időnként pénzt, máskor természetbeni adományt juttat a szegényeknek, minden esetben olyan adományt adva, amire éppen lehetősége nyílik. Az adományokból kiderül, hogy éppen miben szenvedtek hiányt a megadományozottak, a reakció pedig a megszokott állapotuk ijesztő mélységeire mutat rá: Erzsébet egy asszonnak olyan, a mindennapokban használatos tárgyakat adományozott, mint a saru, az ing vagy a cipő. *„Ez a nő annyira megörült, hogy a földre rogyott, és úgy látszott, hogy az örömtől mindjárt meghal, miközben azt kiáltozta, hogy soha nem volt még a világon ilyen boldogság.”*⁵⁶

A vagyonhoz való viszonyulás tekintetében figyelemre méltó az, amire gyóntatója, Marburgi Konrád figyelmeztette. Erzsébetnek különbséget kellett tennie férje jövedelmét illetően a tisztességesen és tisztességtelenül szerzett javak között.⁵⁷ Létezik olyan értelmezés, amely szerint az utóbbi esetben olyan vagyonról lehet szó, amit nem a földesúrnak járó tized részét képezte, hanem erőszakosan hajtották be.⁵⁸ Sz. Jónás Ilona szerint Konrád vélhetően azt a fajta jövedelmet tekintette tisztességtelennek, amit Lajos egyházi hűbértokokról szerzett. Erzsébet azonban szigorúbban vette a tisztességes és tisztességtelen jövedelem közti különbségtételt, mint ahogy arra Konrád utasította.⁵⁹ Szolgálója, Isentrud vallomása szerint *„férje oldalán ülve tartózkodott mindentől, amik a hivatalokból és a jobbágyok panaszára kerültek ide”*.⁶⁰ Férje halála után pedig – ugyancsak Isentrud szerint – Erzsébetnek *„megvolt a lehetősége, hogy férje fivérével együtt étkezzék, ő azonban nem kívánta betevő falatját zsákmányból nyerni és abból, amit a szegényektől ragadtak el, ahogyan ez a hercegi udvaroknál gyakran megesik, és úgy döntött, hogy megvettként fog élni, és úgy, mint aki dolgozik, a keze munkájával keresi majd kenyerét.”*⁶¹ Isentrud vallomása egyébként ellentmond annak, amiről másik szolgálója, Irmigard beszámolt, szerinte ugyanis Erzsébetet férje halála után vazallusai üzték el Wartburgból. Erzsébet szolgálója vallomása szerint gondoskodott az erőszakos bánásmód áldozatairól.

A fejedelemasszonyt férje *„titokban mindig figyelmeztette, hogy éppen akkor milyen eredetű javakat szolgáltnak fel. Egy alkalommal kettesben étkezett férjével, akkor is tartózkodott a sok erkölcstelen eredetű ingyencfalattól.”*⁶² A vallomás szerint Erzsébet gyakran hiányt szenvedett a tisztességtelenül szerzett javak mellőzése miatt. Mindez azt mutatja, hogy a grófi háztartás feltehetően jelentős részben nem tisztességesen szerzett javakból gazdálkodott.

Erzsébet megosztotta férjével az egyszerű életről való álmait; erre az adalékra Heisterbachi Caesarius munkája világít rá. A következő beszélgetés érdekes példája a vagyoni helyzetről való gondolkodásnak. Erzsébet így szól: *„Szeretném, ha*

⁵⁵ GEREMEK, 1988. 37–38. Humbert von Romans domonkos szerző véleményét ismerteti. Lásd még: SCHNEIDER, 2017. 189.

⁵⁶ A négy szolgáló vallomása 158.

⁵⁷ Uo. 152.

⁵⁸ Uo. 152–153. Lásd a 152. oldalon a 2. jegyzetet.

⁵⁹ Sz. JÓNÁS, 1997. 64.

⁶⁰ A négy szolgáló vallomása, 152.

⁶¹ A négy szolgáló vallomása, 174; Sz. JÓNÁS, 1997. 40; 73.

⁶² A négy szolgáló vallomása, 153.

csak annyi földünk volna, amelyet egy ember fel tud szántani és kétszáz juhunk úgy, hogy kegyelmed keze munkájával művelné azt a földet, én pedig fejném a juhokat.” Mely szavakra a gróf mosolyogva és őszinteségét dicsérve derűsen válaszolt: „Ő nővérkém, ha egy ember által megművelhető földünk és kétszáz juhunk volna, nem szegények lennénk, hanem gazdagok.”⁶³

Szent Erzsébet életében jóval erősebb fokon jelentkezett a szegényekkel való közösségvállalás, mint a legtöbb előkelő nőnél, mégis érdemes hangsúlyozni: az uralkodófeleségek szerepköréhez hozzátartozott a jótékonykodás. Említésre méltó példa Thietmar krónikájának az a részlete, ahol I. Henrik német király feleségét, Mathildot dicséri: Thietmar szerint Mathild nemcsak a szegényeknek, hanem a madaraknak is adott élelmet.⁶⁴ Az anekdotikus fordulat kifejezi azt a szemléletet, hogy az emberek támogatásán túl az állatok etetése is helyénvaló. Az elbeszélő ezzel is jellemzi a királyné jó szívét.

Olyan nőről is feljegyezték, hogy segített a szegényeken, akit nem tiszteltek szentként. Így I. (Anjou) Károly feleségéről, Lokietek Erzsébetéről Zah Felicián merénylete kapcsán írja a krónikás: „De ó, fájdalom, a legszentebb királyné jobb kezének négy ujját, amelyeket alamizsnálkodáskor irgalmasan szokott kinyújtani a szegények, a nyomorultak és az elesettek felé, azon nyomban levágta.”⁶⁵ A krónikás nyilván törekedett rá, hogy Erzsébetet szánalomra méltónak, szerethetőnek ábrázolja. Arról, hogy a királyné öccse kezére játszotta volna udvarhölgyét, Klárát, Felicián leányát, és az apa a lányán esett sérelmet akarta volna megtorolni, a kortárs magyar krónikás nem ír.⁶⁶ Mindamellett nem vonható kétségbe, hogy Erzsébet királyné valóban adott alamizsnát a szegényeknek, hisz ez az uralkodófeleség feladataihoz tartozott.

IV. Béla király lánya, Szent Margit kolostorban élte le rövidre szabott életét, és a róla készült feljegyzések is megemlékeznek a szegényekkel való együttérzéséről és az általa nyújtott segítségről. Minderről a Margit életéről és a közbenjárására történt csodákról készült jegyzőkönyv tájékoztat. Felmerül azonban a kérdés, hogy a zárdában élő apáca miként érintkezhetett a szegényekkel. Az a közös tér, ahol a világiak és az apácák egyaránt jelent lehettek, a templom volt. Az egyik vallomás szerint Margit „örömmel készített alamizsnát a beteg szegények részére, akiket néha látott a kar ablakán keresztül, midőn a templomban voltak, s ruháiból is adott nekik a priorissza engedélyével”.⁶⁷ Egy másik nővér vallomása is ezt erősíti: „midőn Szent Margit szegényeket látott a templomban, adott nekik ruhákat – vagy egyéb alamizsnát –, ha volt neki; s amikor semmije sem volt, megkérte a priorisszát, jutasson nekik valamit Isten iránti szeretetből”. A nővéreket imádságra kéri: „s nekünk, sororoknak, kiknek semmi alamizsnának valónk nem volt, szólj, hogy imádkozzunk azon szegényekért.”⁶⁸

A források tanúsága szerint Margit azokra is gondolt, akik a kolostortól távol éltek. A domonkos tartományfőnök, Marcellus, például egy idős szerzetest bizott

⁶³ Caesarius Heisterbacensis, 209.

⁶⁴ Thietmar, I. 21. Cap.; Sz. JÓNÁS, 1997. 91.

⁶⁵ Chronica, Cap. 206; SRH, I. 494; Képes Krónika, 206. fejezet, 127.

⁶⁶ MARCZALI 1982. 94–105.

⁶⁷ Tanúvallomások, VII. 96; Acts, 222/223–224/225.

⁶⁸ Tanúvallomások, XXXI; Acts, 406/407.

meg azzal, hogy Margit adományait megfelelő helyekre eljuttassa.⁶⁹ Margit jótékony célokra elsősorban a szüleitől kapott ajándékokat tudta fordítani.

Margit szentté avatási jegyzőkönyve a vagyoni helyzet kutatása szempontjából azért is érdekes, mert a világi tanúk esetén rákérdeznek arra is, hogy gazdag vagy szegény-e az illető. Fraknoi Vilmos a jegyzőkönyv kiadásának előszavában összegyűjtötte és csoportosította a vagyoni helyzetről szóló vallomásokat. A tanúk ismételt emlegetnek rablásokat. Hograd Sarlórol „gazdag, de kirabolttatott”.⁷⁰ Tamás Disznódról „gazdag ember volt, de most szegény, mivel kirabolttatott”.⁷¹ Bethe Balogdról „gazdag volt, de kirabolttatott”.⁷² János Tézről „szegény, mivel kirabolttatott”.⁷³ Mata pedig ekképpen vall magáról: „Elegem van, amíg ki nem rabolnak.”⁷⁴

Ne felejtjük el, hogy a tanúkihallgatások 1276-ban, a magyar történelem egy zűrzavaros időszakában folytak. A királyi hatalom gyenge volt, az oligarchák komoly hatalmat érvényesítenek a maguk területén, például 1276-ban a Csák nembeli Péter nádor feldúlta Veszprémet. Nemcsak a nagyurak garázdálkodtak azonban, hanem kisebb hatalmaságok is: a vallomások közt olvasunk egy emberrablásról is, amit egy Dumbo nevű, egyébként ismeretlen személy követett el. A rablótamadás tehát – főképpen „zavaros” időszakokban – valós veszélynek számított a korszakban, ez pedig könnyen szegénységbe taszíthatott korábban módos embereket is. A tanúvallomásokból érdekes kép bontakozik ki azokból a részletekből, amelyekben a vallomástevők saját vagyoni helyzetükről nyilatkoznak. Sajátos például az egyik tanú önminősítése. János Megyerről a következőképpen összegzi saját helyzetét: „Ha jól dolgozom, elegem van.”⁷⁵ Vagyoni helyzetét tehát nem külső körülményektől teszi függővé, hanem a saját munkájától. Sajátos szegénységfelfogásról árulkodik egy Math nevű szabad nő vallomása: „Nagyon is szegény vagyok, mert nincsen fiam.”⁷⁶ Bővebben nem fejtette ki, hogy mire gondolt, így találgatásokra hagyatkozhatunk. Math szavai értelmezhetők egyrészt anyagi, megélhetési szempontból: ha nincs fia, aki eltartsa őt öreg napjaira, akkor nehéz fenntartania magát. Adódik a társadalmi szempontból való értelmezés: ha nem szült fiúörökös, negatív megítélésben részesülhetett, így akár az anyagi jómód ellenére is nehezzé válhatott az élete. Végül nem zárhatjuk ki, hogy lelki, érzelmi szempontból érezte magát szegénynek, amiért nincs fia.

A Szent Margitról szóló források viszonylag kevés információval szolgálnak az alamiznaosztásról és a szegénygondozásról, de értékes adalékokat szolgáltatnak a szegénységről és vagyoni helyzetről való gondolkodás történetéhez.

⁶⁹ Marcellus testvér vallomása: „Midőn történetesen – tisztiségem miatt – távol kellett lennem a monostortól, Boldog Margit többször megkért, engedjem meg, hogy egy itt lakó idős fráter által, amikor szüleitől kapott valamit, amint mondtam, alamizsnát oszthasson; egy bizonyos György frátert rendeltem akkor mellé, aki nagyon idős volt, és akkoriban itt élt ebben a kolostorban.” Vö. Tanúvallomások, XXXVIII. 191.

⁷⁰ Tanúvallomások, LX; Acts, 538/539; FRAKNOI, 1896.

⁷¹ Tanúvallomások, LXVII; Acts, 562/563.

⁷² Tanúvallomások, LXXXI; Acts, 620/621.

⁷³ Tanúvallomások, CI; Acts, 668/669.

⁷⁴ Tanúvallomások, LXVI; Acts, 558/559.

⁷⁵ Tanúvallomások, LXXVII; Acts 79:602/603

⁷⁶ Tanúvallomások, LVII; Acts, 57:526/527.

Törvények és a szegények

Nem csupán a korábban idézett elbeszélő forrásokban (geszta- és krónikairódlom, legendák, tanúvallomások) találhatunk példákat a szegények gondozására, az alamizsnálkodásra és egyéni jótékonykodásra, illetve a szegénységgel kapcsolatos középkori attitűdökre. A törvények között is találunk olyat, amely kedvezményt biztosít a rosszabb vagyoni helyzetűeknek. Szent István törvénye a feleségét megölt ispánt arra kötelezi, hogy 50 tinót fizessen, a vitéznek tíz tinót kellett fizetnie, a népből valónak csak ötöt. Mindez azért is figyelemre méltó, mert a germán törvények a megölt ember társadalmi állása, neme, életkora alapján szabták meg, hogy mekkora „vérdíjat” (*Wergeld*) kell fizetni a megölése esetén. Szent István törvénye azonban a bűnös vagyoni helyzete alapján szabta ki az ítéletet. István törvénye józanul mérte föl azt, hogy a szegényebektől csak kevesebbet lehet behajtani.

Könyves Kálmán első törvénykönyve külön kitér a szegényekre. „Azok a kereskedők, akik csupán azért adják magukat az árufélékkel való foglalatosságra, hogy gazdagodjanak, kettőzzék meg a régi vámokat; a szegények viszont, akik a kereskedelemből élnek, a megszokott vámokat fizessék ki.”⁷⁷ Kálmán törvénye nem határozza meg, hogy ki számít szegénynek, az azonban mindenképpen árulkodó, hogy egy olyan csoportot jelöl meg a szegények kategóriájába tartozóként, amely egyébként tisztességes munkával, kereskedelemmel szerzi meg a jövedelmét.

Munkából élőket nevezhet szegénynek a II. András idején, 1222-ben kiadott Aranybulla is: „A jobbágyok úgy kövessék a királyi udvart és úgy utazzanak bármerre, hogy a szegényeket meg ne nyomorítsák és ki ne fosszák.” Jobbágy alatt itt főembereket, előkelőket kell értetünk, akik az országban utazó királyt követték.⁷⁸ A törvény szegények alatt a földeken gazdálkodó parasztokat érti, akiket ki lehetett rabolni, és akiknek a földjeit letarolhatták az átvonuló csapatok. A földesuraknak is érdekében állt, hogy a király védje a parasztjaik szerény vagyonát, hisz a tönkrement parasztok nem tudtak volna adózni nekik. A szegényekkel foglalkozó fenti törvények arról árulkodnak, hogy a középkori hatalmasok nem csupán alamizsnaosztással igyekeztek segíteni a nélkülözőkön, hanem lehetőségek biztosításával is.

Az idézett két törvénytörvényből az is kiténik, hogy nem csupán nincsteleneket, hanem munkából élő embereket is sorolhattak a szegények közé. A középkori szegénység fogalmának megértéséhez érdemes hangsúlyozni, hogy a *szegény* nem feltétlenül az anyagi javakban szűkölködőt jelentette, hanem olyan személyt, aki jogi vagy társadalmi függésben élt, nem volt szabad. Raff megfogalmazásában a *pauper* ellentéte nem a *dives* (gazdag) volt, hanem a *potens* (hatalmas). Az antikvitás idején azok számítottak szegénynek, akik kezük munkájából éltek, és ez a hozzáállás középkori szerzőknél – például a 6. században élt Tours-i Gergelynél és a 13. században élt Aquinói Szent Tamásnál – is jelen volt. Szegénynek számított az a nemes vagy klerikus, aki nem tudott részt venni saját rendje megszokott életében, és szegénynek számítottak az idegenbe, tehát kiszolgáltatott helyzetbe került vándordíjakok és zarándokok is.⁷⁹

⁷⁷ Kálmán király I. törvénykönyve, 33. fejezet, 181.

⁷⁸ Aranybulla, XIII. cikkely, 40.

⁷⁹ RAFF, 2004. 9–10; GEREMEK, 1988. 28.

A parasztságnak saját életéről alkotott véleménye ritkán olvasható ki a ránk maradt szövegekből, bizonyos források azonban mégis betekintést engednek abba, ahogyan az alávetett réteg saját jogi helyzetéről gondolkodott. Ilyen például a kolozsmonostori egyezmény. Amikor az erdélyi parasztfelkelés során, 1437-ben a paraszti sereg átmeneti sikereket ért el a nemesség hadaival szemben, egyezsége jutottak a nemesekkel, melynek szövegét Kolozsmonostornál írásba is foglalták. Eszerint a parasztság összegyűlt Bábolna hegyén, hogy megvitassák, „*miképpen nyerhetné és szerezhetné vissza régi szabadságait, melyeket a szent királyok adtak és engedélyeztek*”.⁸⁰ Az egyezmény hivatkozik egy oklevélre is, mely állítólag Szent Istvántól származik, és a parasztok szolgáltatásait szabályozza: „*ha a nemesek és az országglakók követői magától a királyi felségtől meg tudják szerezni és be tudják mutatni Szent István király oklevelét.*”⁸¹ akkor az abban foglalt szolgáltatások lesznek kötelezők a parasztságra nézve. Ha nem kerül elő Szent István törvénye vagy annak másolata, akkor a kolozsmonostori szerződésben foglaltak lesznek érvényben.⁸² A Szent Istvánra való hivatkozás ebben az összefüggésben figyelemre méltó, hiszen itt nem valamely kiváltságos réteg – például a nemesség – hivatkozik az első szent magyar királyra, mint jogforrásra, hanem a parasztságra. A szöveget nyilván a kolozsmonostori bencés apátság szerzetesei fogalmazták. Felmerül a kérdés, hogy tőlük származik-e a Szent Istvánra való hivatkozás lehetősége, hogy ezzel az éppen erőfölényben levő parasztságnak kedvében járjanak, vagy a parasztság körében egyébként is élt a „jó király” mondája. Erre azonban jelenleg nem adhatunk minden kétséget kizáró választ, mivel Szent István népi tiszteletéről nincsenek információink a 15. századból vagy azt megelőzően. A korábbi szakirodalom szerint a 16. századból van erre először adatunk. Marc Antonio Pigafetti olasz katonatiszt, amikor 1567-ben Magyarországon keresztül Konstantinápolyba tartott, Baranyavár környékén is áthaladt. Beszámolója szerint Baranyavárnál mocsár van, és mondák szólnak a benne rejlő harangról és Szent Istvánról.⁸³ A kolozsmonostori egyezmény híradása Szent Istvánról érvként szól amellet, hogy Pigafetti beszámolójánál korábban is jelen volt a magyarországi nép körében Szent István tisztelete és a szabadságot adó „jó király” legendája.

Képi ábrázolások

Áttekintésünk utolsó pontjaként az írott források mellett érdemes röviden kitérni a koldusokról készült képi ábrázolásokra is.⁸⁴ A képi ábrázolások segítenek rávilágítani arra, hogy a középkorban milyen kép élt a szegényekről és koldusokról, milyen motívum- és szimbólumkincs segítségével ábrázolták őket, mindez pedig hozzáadhat a középkori magyarországi szegény- és szegénységkép minél teljesebb

⁸⁰ „[...] *pro reaquirendis et reobtinendis pristinis libertatibus, per sanctos reges cunctis huius regni Hungarie incolis datis et concessis [...]*” „[...] *miképpen nyerhetné és szerezhetné vissza régi szabadságait, melyeket a szent királyok adtak és engedélyeztek [...]*” DEMÉNY, 1991. 77–84.

⁸¹ DEMÉNY, 1991. 82–89.

⁸² DEMÉNY, 1991; DEMÉNY, 1987. 153.

⁸³ MAGYAR, 2000. 9; 105; KRISTÓ, 2001. 51.

⁸⁴ GEREMEK, 1988. 59.

értelmezéséhez. Magyar területen nem maradtak fenn olyan allegorikus ábrázolások, mint például a franciaországi Laon városában álló katedrális nyugati homlokzatán látható *Caritas* szobra, amint ruhát ad *Paupertas*nak, vagy a Giotto által megfestett jelenet, Assisi Szent Ferenc és a Szent Szegénység kézfogója,⁸⁵ ám koldusokat ábrázoló képek magyar vonatkozásban is fellelhetőek. Ehhez ismét érdemes a korábban már vizsgált krónikairódomhoz és legendákhoz fordulnunk. A *Képes Krónika* miniatúráin királyokat, hercegeket, püspököket gyakran látunk, koldusokat azonban nem. A flagellánsok – önmagukat ostorozó vezeklők – és a szegények között kimutatható távoli kapcsolat, amennyiben a flagelláns adományokból élt. Az ún. *Anjou Legendárium* azonban több képet tartalmaz a koldusokról. Az Anjou család nagy szentjét, Toulouse-i Lajost ábrázoló képek közt láthatjuk, ahogyan 25 szegényt vendégel meg, akik között férfiak és nők egyaránt láthatók, a férfiak között pedig többeken tonzúra látható – ezzel utalva szerzetes mivoltukra.⁸⁶

Az *Anjou Legendáriumba* többek között bekerült Szent Elek ábrázolása is, aki az önkéntes szegénység szentje. A *Legendáriumba* bekerült ábrázolás azt a jelenetet mutatja, amely során Elek szétosztotta vagyonát a szegények között.⁸⁷

Az *Anjou Legendárium* szegénységhez kötődő ábrázolásainak sorában megtalálható még Szent Márton életének egyik legismertebb mozzanata is, amely során lovas katonaként megajándékoz egy koldust. A miniatúrán a szegény ember botra támaszkodik, lábai nem látszanak.⁸⁸ A hasonló, Szent Mártont ábrázoló képek számos templom falképén, oltárképén is helyet kaptak a középkori Magyar Királyságban, ahogyan Európa más pontjain is. Visszatérő motívum, hogy a koldus mankóra támaszkodik: az *Anjou Legendáriumon* kívül ekként ábrázolták Mártonhelyen is, Aquila János iskolájában, valamint a felvidéki Zselíz templomának freskóján. A zselízi freskón a koldus mezítláb van, ruhája térdéig sem ér, lábszárán jól látható egy seb.⁸⁹ Elterjedt szokás volt tehát, hogy a koldust rokkantnak ábrázolják. Sulpicius Severus Szent Mártonról szóló életrajzában nincs szó arról, hogy a koldus rokkant lett volna, ott a mezítelenségre kerül a hangsúly, ahogy a 13. századi *Legenda Aureában* is.⁹⁰ A Karthauzi Névtelen 1526–27 körül készült munkája sajátos kifejezéssel jellemzi a koldust: Szent Márton „*rozzas zezhen embert talala*”.⁹¹ A *rozzas* talán rozzantat, rokkantat jelent. Kérdés, hogy a Karthauzi Névtelennek a koldusra használt kifejezése visszavezethető-e valamely latin legendaváltozatra. Korábban már kitértem rá, hogy a középkori szerzők megkülönböztették a valóban segítség-re szoruló embert a naplopótól. Azt a koldust, akinek Szent Márton segít, valóban rászorulóknak ábrázolták a művészek. Ezt az állapotot hangsúlyozzák azáltal, hogy rokkantként festették meg. A hiányos öltözetűnek ábrázolt koldusról elmondható, hogy követi Sulpicius Severus Szent Márton életrajzában leírását, és szintén érezteti a rászorultságot. A Szent Márton-képeken ábrázolt koldus különböző megjelenítési lehetőségei bővebb művészettörténeti áttekintés tárgyát képezhetik.

⁸⁵ RAFF, 2004. 11–14.

⁸⁶ *Anjou Legendárium*, L.

⁸⁷ *Anjou Legendárium*, LIII.

⁸⁸ *Anjou Legendárium*, XL.

⁸⁹ MAGYAR, 2008. 113; 123.

⁹⁰ Sulpicius, 3. fejezet.

⁹¹ *Érdy-codex*, 454.

Összegzés

A vizsgálódást abból a kérdésből indítottam el, hogy kit tartottak szegénynek a középkorban. A felhozott példák alapján elmondhatjuk, hogy a munkából, például kereskedelemből élőket is a szegények közé sorolhattak a középkori Magyarországon. Azok, akik Frigyes császár lisztadományáért tolongtak, valószínűleg munkájukból élő, de nélkülöző személyek lehettek. Megélhetési nehézségekre, de akár érzelmi hiányra is utalhat Math asszony, aki azért vallotta magát szegénynek, mert nem volt fia. Arra a kérdésre, hogy a tehetősek miképpen támogatták a szegényeket, a munkaeszközt adó Erzsébetről szóló forrás és a szegényekre is odafigyelő törvények alapján azt válaszolhatjuk, hogy nem csupán alamizsnával igyekeztek segíteni a szükségét szenvedőkön, hanem akad példa a lehetőségek biztosítására is.

A szegénységről való gondolkodást tükröző egyetemes jelenségek a középkori magyar elbeszélő munkákban, képzőművészeti alkotásokban is helyet kaptak, olykor sajátos színezettel. A hajdani jólét, az „aranykor” fordulata Anonymusnál késő ókori, kora középkori szerzők toposzait követi, de a Névtelen a saját népe múltját ábrázolja boldog korszakként. Nagyszombati Márton Szent István korát írja le olyan időszakként, amikor nem volt szegénység, ezzel a korabeli uralkodó számára is mintát adhatott. Királyok, királynék életéhez hozzátartozott a jótékonykodás, Szent Erzsébet azonban kiemelkedett közülük, hisz nemcsak a fölöslegét adta a szegényeknek, hanem lényegében egész életével nekik szolgált. Erzsébet munkásságáról olvasva egyaránt hangsúlyozandó a derűje és a szigora, hisz a munkaképesektől megkövetelte, hogy dolgozzanak, ugyanakkor munkalehetőséget is adott nekik. Az effajta differenciált jótékonyagra nem találtam más korabeli példát, a valóban rászorulók és a naplopók megkülönböztetése azonban visszatérő jelenség a középkori szerzőknél. Magyarországi szerzők közül a késő középkori Temesvári Pelbárt gondolkodott hasonlóképpen, aki a szegények segítségét fontosnak tartotta, a restséget azonban elítélte. Ezt a szellemiséget képviselik azok a festmények, melyek rokkantnak – tehát szemmel láthatólag rászorulónak – ábrázolják a koldust, akinek Szent Márton segít. Szent István és Erzsébet életrajzában egyaránt jelen van a hálátlan, erőszakos koldus: ezek a történetek az önzetlen segítségnyújtás fontosságát hangsúlyozzák.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Források

Acts

- 2018 Acts of the Canonizations Process. In: *Legenda Vetus, Acta Processus Canonizationis et Miracula Anctae Margaritae de Hungaria. The Oldest Legend, Acts of the Canonization Process, and Miracles of Saint Margaret of Hungary*. Eds.: Ildikó CSEPREGI – Gábor KLANICZAY – Bence PÉTERFI. Transl.: Ildikó CSEPREGI – Clifford FLANIGAN, Clifford – Louis PERRAUD. Budapest–New York, Central European University Press, 2018.

A négy szolgáló vallomása

- 2001 A négy szolgáló vallomása. In: *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébetről.* Szerk.: J. HORVÁTH Tamás – Szabó Irén. Ford.: CSALOG Judit – VINNAINÉ LAKATOS Éva. Budapest, Szent István Társulat, 2001. 145-180.

Anjou Legendárium

- 1973 *Magyar Anjou legendárium.* Szerk.: LEVÁRDY Ferenc. Budapest, Helikon, 1973.

Aranybulla

- 1999 *De Bulla Aurea Andræ II. regis Hungariæ MCCXXII.* Szerk.: BESENYEI Lajos – ÉRSZEGI Géza – PEDRAZZA, Maurizio Gorlero. Verona, Valdonega, 1999.

Arnold

- 1869 Arnoldi Chronica Slavorum. In: *Monumenta Germaniæ Historica, Scriptorum tomus XXI.* Hg.: Georgius Heinricus PERTZ. Hannover, 1869.

Átváltozások

Publius Ovidius Naso: A világ négy korszaka. Gigasok. In: *Átváltozások.* Ford.: DEVECSERI Gábor. (<http://mek.oszk.hu/03600/03690/03690.htm> – Utolsó letöltés: 2018. június 27.)

Beda

Venerabili Beda Presbyter: *Historiam Ecclesiasticam gentis Anglorum.* (<http://www.thelatinlibrary.com/bede/bede3.shtml> – Utolsó letöltés: 2018. június 27.)

Bede

Ecclesiastical History of the English Nation.
(<http://sourcebooks.fordham.edu/halsall/basis/bede-book3.asp> – Utolsó letöltés: 2018. június 27.)

Caesarius

- 2001 Caesarius Heisterbacensis: Szent Erzsébet tartományi grófné életrajza. Ford.: CSALOG Judit. In: *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébetről.* Szerk.: J. HORVÁTH Tamás – SZABÓ Irén. Budapest, Szent István Társulat, 2001. (Középkori keresztény írók)

Cosmas Pragensis

- 1999 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Hg.: Bertold BRETHOLZ – WEINBERGER, Wilhelm. *Monumenta Germaniæ Historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series, II.* Berlin, 1923.
Des Decan Cosmas Chronik von Böhmen. Übersetzt von Georg GRANDAUR. In: *Quellensammlung zur Mittelalterlichen Geschichte. Fortsetzung.* Berlin, Heptagon, 1999. (CD-ROM)

Chronica

(1937) *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV.* Ed.: Domanovszky Sándor. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum I.* Ed.: Emericus SZENTPÉTERY. Budapest, Nap Kiadó, 1999.

Edda

1985 *Edda.* Szerk., nyersford.: N. BALOGH Anikó, ford.: TANDORI Dezső. Budapest, Európa, 1985. (<http://mek.oszk.hu/00300/00377/html/04.htm> – Utolsó letöltés: 2018. augusztus 16.)

Érdy

1876 *Érdy-codex.* Szerk.: VOLF György. Budapest, 1876.

Fraknoi

1896 *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis, Tomus I., 1103–1276.* Ed.: FRAKNÓI Vilmos. Budapest, Franklin Társulat, 1896.

Gesta Hungarorum

1975 *Gesta Hungarorum.* Ford.: PAIS Dezső. (<http://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.htm> – Utolsó letöltés: 2018. június 27.)

Joinville

2015 DE JOINVILLE, Jean: *Szent Lajos élete és bölcs mondásai.* Közzéteszi: Csernus Sándor. Budapest, Balassi, 2015. (*A középkori francia történeti irodalom remekei, 2.*)

Kálmán király I. törvénykönyve

2006 Kálmán király I. törvénykönyve. Ford.: KÖRMENDI Tamás, bev. jegyz.: ZSOLDOS Attila. In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről.* Szerk. MAKK Ferenc – THOROCZKAY Gábor. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2006. 169–192.

Képes Krónika

2004 *Képes Krónika.* Ford.: BOLLÓK János., jegyz.: SZOVÁK Kornél – VESZPRÉMY László. Budapest, Osiris, 2004.

Kézai

1999 KÉZAI Simon: *A magyarok cselekedetei.* Ford.: BOLLÓK János. Utószót és jegyzeteket írta VESZPRÉMY László. Budapest, Osiris, 1999.

Konstanzi

2006 KONSTANZI Bernold: *Krónika.* Ford., bev. jegy. ROKAY Péter. In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről.* Szerk.: MAKK Ferenc – THOROCZKAY Gábor. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2006. 204–208.

Legenda S. Gerhardi

(1938) *Legenda S. Gerardi episcopi.* Ed.: Emericus MADZSAR. In: *Scriptores rerum Hungaricarum, II.* Ed.: SZENTPÉTERY, Emericus. Budapest, Nap Kiadó, 1999.

Legendae S. Stephani

(1938) *Legendae S. Stephani regis*. Ed.: BARTONIEK, Emma. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum, II*. Ed.: SZENTPÉTERY, Emericus. Budapest, Nap Kiadó, 1999.

Martinus Thyrnavinus

1903 *Martini Thyrnavini opusculum ad regni Hungariae proceres*. In: *Analecta Nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Eds.: ÁBEL Jenő – HEGEDŰS István. Budapest, Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Nyomdája, 1903.

Metamorphoses

Publius Ovidius Naso: *Metamorphoses, Liber Primus*.

(<http://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.met1.shtml> – Utolsó letöltés: 2018. június 27.)

Passio

2012 *Passio Sancti Venceslavi Martyris Gumpoldi, Mantuani Episcopi – Passion of Saint Wenceslas the Martyr by Gumpold, Bishop of Mantua*. Transl.: MILADINOV, Marina. In: *Vitae Sanctorum Aetatis Conversionis Europae Centralis (Saec. X–XI) – Saints of the Christianization Age of Central Europe (Tenth–Eleventh Centuries)*. Ed.: GÁBOR KLANICZAY. Transl.: GAŠPAR, Cristian –MILADINOV, Marina. Budapest–New York, Central European University Press, 2012.

Pelbartus

Pelbartus de Themeswar, Pomerium de sanctis, Pars aestivalis, Augsburg, 1502.

(<http://mek.oszk.hu/03200/03283/html/index.htm> – 2018. június 27.)

Pozsonyi Krónika

2006 Magyarország királyságának krónikája (Pozsonyi Krónika, 1350 után). In: *Krónikáink magyarul, III/1*. Vál. és ford.: KULCSÁR Péter. Budapest, Balassi, 2006.

Prágai Kozma

1995 Prágai Kozma. Ford. KORDÉ Zoltán. In: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk.: KRISTÓ Gyula. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely 1995.

Quellenstudien

1908 *Quellenstudien zur Geschichte der hl. Elisabeth Landgräfin von Thüringen*. Hg.: HUYSKENS, Albert. Marburg, 1908.

Római naptár

1986 *Publius Ovidius Naso: Római naptár*. Ford., gond.: GAÁL László. Budapest, Helikon, 1986. (*Prométheusz könyve*, 12.)

Sulpicius

Sulpici Severi vita Sancti Martini episcopi et confessoris.

<http://www.thelatinlibrary.com/sulpiciusseverusmartin.html> – Utolsó letöltés: 2018. június 27.)

Szent Gellért püspök nagy legendája

- 1999 Szent Gellért püspök nagy legendája. Ford.: CSÓKA J. Lajos. In: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Szerk.: ÉRSZEGI Géza. Budapest, Osiris, 1999.

Szent István nagy legendája

- 1999 Szent István király nagy legendája. Ford.: KURCZ Ágnes. In: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Szerk.: ÉRSZEGI Géza. Budapest, Osiris, 1999.

Tanúvallomások

- 1999 *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere.* Ford.: BELLUS Ibolya – SZABÓ Zsuzsanna. Budapest, Balassi, 1999.

Thietmar

- 1935 *Die Chronik des Bischof Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung.* Hg.: Robert HOLTSMANN. Berlin, 1935.
- 2011 *Thietmar von Merseburg: Chronic.* Neu übertragen und erläutert von Werner TRILLMICH. Mit einem Nachtrag und einer Bibliographie von Steffen PATZOLD. Darmstadt 2011.

Szakirodalom**BEREND**

- 2016 BEREND Nóra: *Koppány és a Szentjobb: Szent István legendák nemzetközi összehasonlításban.* Középkori egyháztörténeti konferencia Koszta László emlékére, 2016. március 22. (Konferenciaelőadás)

BODRI

- 2003 BODRI Ferenc: *Lukács érsek és kora.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2003.

CEVINS

- 2003 DE CEVINS, Marie Madeleine: A szegények és betegek gondozása a középkor végi magyar városokban. *Korall*, 3. (2003) 47–74.

DEMÉNY

- 1987 DEMÉNY Lajos: *Parasztfelkelések Erdélyben 1437–1438.* Budapest, Gondolat, 1987.
- 1991 DEMÉNY Lajos: *Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai.* Bukarest, Kriterion, 1991.

DÖMÖTÖR

- 1965 DÖMÖTÖR Tekla: Grotti-ének. In: *Germán, kelta regék és mondák.* Szerk.: DÖMÖTÖR Tekla. Budapest, Móra, 1965. 46–47. (Regék és mondák)

GEREMEK

- 1988 GEREMEK, Bronislaw: *Geschichte der Armut.* München–Zürich, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988.

GERÉZDI

1958 GERÉZDI Rabán: Nagyszombati Márton. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 62. (1958) 2–3. sz. 119–139.

GUREVICS

1974 GUREVICS, Aron, *A középkori ember vilásképe*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1974.

HALMÁGYI

2014 HALMÁGYI Miklós: *Középkori eredetmondák. Gondolatok magunkról és másokról*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2014.

HALMÁGYI-SZABÓ

2012 HALMÁGYI Miklós – SZABÓ Pál: Barbárok és bölcsek: szkitafelfogás ókeresztény szerzők műveiben. In: *Az ókori keresztény világ*. Szerk.: PERES Imre – JENEI Péter. Debrecen, Patmosz Újszövetségi Kutatóintézet, 2012. 109–132.

HUFTON

1974 HUFTON, Olwen H.: *The Poor of Eighteenth-century France, 1750–1789*. Oxford, Clarendon, 1974.

KRISTÓ

1998 KRISTÓ Gyula: *Magyarország története, 895–1301*. Budapest, Osiris, 1998.

KRISTÓ

2001 KRISTÓ Gyula: Szent István a kortársak között és a hagyományban. In: *Az államalapítóról 2000-ben. A VII. Honvéd Emléknep és a Levéltári Napok makói előadásai*. Szerk.: HALMÁGYI Pál. Makó, 2001. 50–54. (*A Makói Múzeum Füzetei*, 98.)

KRISTÓ-MAKK

1981 Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk., ford.): *III. Béla emlékezete*. Budapest, Magyar Helikon, 1981.

KUBINYI

1999 KUBINYI András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM, 1999.

LATKÓCZY

1902–1904 Latkóczy Mihály: Cronus. In: *Ókori Lexikon*. Szerk.: PECZ Vilmos. Budapest, Franklin Társulat, 1902–1904. (<http://mek.oszk.hu/03400/03410/html/2163.html> – Utolsó letöltés: 2018. június 27.)

LINDOW

2001 LINDOW, John: *Handbook of Norse Mythology*. Santa Barbara–Denver–Oxford, ABC-CLIO, 2001.

MAGYAR

- 2000 MAGYAR Zoltán: *Szent István a néphagyományban*. Budapest, Osiris, 2000.
 2008 MAGYAR Zoltán: *Szent Márton. Pannónia védőszentje*. Budapest, Kairosz, 2008.

MARCZALI

- 1982 MARCZALI Henrik: Zah Felicián pöre. *Világtörténelem, magyar történelem*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta GUNST Péter. Budapest, Gondolat, 1982. 94–105.

RAFF

- 2004 RAFF, Thomas: Das Bild der Armut im Mittelalter. In: *Armut im Mittelalter*. Hg.: Otto Gerhard OEXLE. Ostfildern, Thorbecke Verlag, 2004.

ROKAY

- 2000 Rokay Péter: Bot és Saul. In: *Magyaroknak eleiről. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk.: PITI Ferenc – SZABADOS György. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2000. 451–456.

RÜSZ-FOGARASI

- 2008 RÜSZ-FOGARASI Enikő: *Erdélyi ispotálytörténeti tanulmányok*. Kolozsvár, Argonaut, 2008.

SCHNEIDER

- 2017 SCHNEIDER, Berhard: *Christliche Armenfürsorge von den Anfängen bis zum Ende des Mittelalters*. Herder, Freiburg–Basel–Wien, 2017.

SOLYMOSSY

- 1929 SOLYMOSSY Sándor: Lél vezér kürtmondája. *Ethnographia*, 40. (1929) 17–39.

SOMOGYI

- 1941 SOMOGYI Zoltán: *A középkori Magyarország szegényügye*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1941.

Sz. JÓNÁS

- 1997 Sz. JÓNÁS Ilona: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Budapest, Ecclesia, 1997.

VÁSÁRY

- 2008 VÁSÁRY István: *Magyar őshazák és magyar őstörténések*. Budapest, Balassi, 2008.